

ФЕНОМЕН АВТОРСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті досліджуються теоретичні узагальнення філософів та літературознавців про місце і роль феномену авторської особистості в художньому тексті. Розглядається процес зміни поглядів учених на суть авторської особистості в процесі розвитку філологічної та філософської наук. Установлюють фактори, які спричинили виникнення поняття «смерть автора». Прослідковується вплив нового поняття «смерть автора» на трактування художнього твору як самостійного та здатного на самовідтворення конструкту.

Ключові слова: текст, авторська особистість, психоаналіз, герменевтика, реципієнт, психокатарсис, «смерть автора».

Сапун М.В. Феномен авторської личности в художественном тексте. *В статье исследуются теоретические обобщения философов и литературоведов о месте и роли феномена авторской личности в художественном тексте. Рассматривается процесс изменения взглядов ученых на сущность авторской личности в процессе развития филологической и философской наук. Устанавливают факторы, которые послужили причиной возникновения понятия «смерть автора». Прослеживается влияние нового понятия «смерть автора» на трактовку художественного произведения как самостоятельного и способного на самовоспроизведение конструкта.*

Ключевые слова: текст, авторская личность, психоанализ, герменевтика, реципиент, психокатарсис, «смерть автора».

Sapun M.V. The phenomenon of the author's personality in fiction. *The article deals with theoretical generalization of philosophers and literary critics of the place and role of the phenomenon of the author's personality in fiction. The process of changing the views of scientists on the nature of the author's personality in the process of philological and philosophical sciences. Establish the factors that led to the emergence of the concept of "death of the author." Traced the impact of the new concept of "death by" on the interpretation of a literary work as an independent and capable of self construct.*

Keywords: text, author's personality, psychoanalysis, hermeneutics, recipient, psychokatarsis, «death of the author».

У сучасному літературознавстві вивчення способів реалізації авторської особистості в художньому тексті є актуальним питанням. Досить часто вирішення цього питання ґрунтується на дослідженнях психоаналізу та філософських концепціях, які дозволяють по-новому та більш глибоко розглянути феномен авторського «Я», способи його реалізації у творі, ті взаємозв'язки, що існують між автором, твором та читачем-реципієнтом.

Процес створення та інтерпретації художніх текстів цікавив багатьох учених-філософів, теоретичні розвідки яких і сьогодні становлять підґрунтя для створення філософсько-естетичних основ методології дослідження твору. Це такі видатні дослідники, як Е. Кант [7], М. Хайдеггер [15], Ж. Дерріда [5], Г.-Г. Гадамер [2].

Метою даної роботи є вивчення літературознавчих і філософських трактувань феномену авторської особистості в художньому тексті.

Доречним, на нашу думку, є трактування особистості письменника як каталізатора процесу психоатарсису. Поняття «психоатарсис» стосується насамперед особистості письменника, який завдяки величезній здатності до сублімації (*сублімація – спосіб зняття внутрішньої напруги за допомогою перенаправлення енергії соціально прийнятних цілей, творчість* [18]) скерує енергію нижчих потягів на художню діяльність і в такий спосіб пов'язує світ своїх фантазій із реальним світом, зцілюючись при цьому від невротичних симптомів. При цьому письменник зцілюється від певних невротичних симптомів і допомагає своїм читачам також зцілитися від подібних внутрішніх напруг, виступаючи при цьому несвідомим психотерапевтом свого часу, зцілюючи людські душі [6: 104].

Варто вказати на те, що такий глибинний розгляд душевних потягів у творах письменника (започаткований ще З. Фрейдом), будучи ефективним із точки зору вивчення психологічної взаємодії автор – читач – текст, мав суттєвий недолік – недостатню увагу до форми літературного твору, до особливостей стилю письменника та рівня його художньої майстерності. Цей факт визнавав навіть сам «батько психоаналізу» З. Фрейд, наголошуючи, що *«психоаналіз змушений скласти зброю перед проблемою письменницької майстерності»* [14: 285]. Лауреат Нобелівської премії, відомий письменник Герман Гессе, творчість якого була тісно пов'язана з ідеями психоаналізу, також відзначав, що *психоаналітичний метод дослідження дозволив глибоко проникнути в механізми і закономірності вираження поетичної душі, але він не дозволив нічого сказати про те істинно важливе, що криється в будь-якому творі мистецтва: про рівень майстерності, досягнутої в ньому* [3: 192–195].

Посилення уваги до суто лінгвістичних аспектів психологічно-філософського дослідження тексту пов'язують із виникненням герменевтики (*герменевтика – мистецтво і теорія тлумачення текстів* [17]), одним із творців якої є Ф. Шлейермахер, який уважав очевидним нерозривний зв'язок авторської особистості, тексту та мови як матеріалу, з якого складається текст. Видатний філософ наголошував, що *якщо читач хоче зрозуміти твір, він повинен перейнятися духом мови, на якій пише письменник; сприйняти його своєрідну манеру мислити та відчувати* [16: 131]. За Ф. Шлейермахером, *зрозуміти духовну індивідуальність автора твору можна, лише опираючись на особливості стилю, мовлення, побудови фраз та побудови всього твору* [16: 144].

Послідовник Ф. Шлейермахера, німецький літературознавець і філософ В. Ділтей вважав, що *для правильного розуміння тексту читач має усвідомити навіть ті особливості авторської особистості, які втілювалися самим автором некеровано, тобто були частиною авторської підсвідомості* [8: 63].

Філософи наступних поколінь, зокрема Г.-Г. Гадамер [2] і Ж. Дерріда [5], піддають сумнівам теоретичні твердження Ф. Шлейермахера та В. Ділтея про визначальну роль світу автора при тлумаченні художніх текстів. Звичайно, Г.-Г. Гадамер і Ж. Дерріда не пропонують повністю відмовитися від врахування авторської особистості у процесі трактування твору, але вони вказують на існування одночасно двох реальностей – реальності автора твору та

реальності читача, які і зумовлюють трактування твору, але у будь-якому випадку неможлива абсолютно адекватна авторському задуму інтерпретація тексту, адже при будь-якому тлумаченні тексту змінюється суб'єкт [12].

Тенденцію до усунення авторської особистості під час літературознавчого аналізу на периферію можна пов'язати також з інтересом сучасних письменників і теоретиків літератури до філософських вчень Стародавнього Сходу. В сучасному літературознавстві починають використовувати поняття «смерть автора» («смерть автора» — це парадигмальна фігура постмодерністської текстології, яка фіксує ідею саморуху тексту як самодостатньої процедури смислотворення [19]). У філологічному аспекті це поняття вказує на повне розчинення авторського «Я» в мові, в тканині твору, а в психологічно-літературному аспекті це явище можна прокоментувати словами німецького письменника Германа Гессе, який прагнув використати ідеї східної філософії для побудови ідейної тканини своїх творів: «Коли власне «Я» буде цілком подолане й помре, коли замовкнуть у серці всі порухи й пристрасті, тоді має прокинутись заповідне в людському естві, найпотаємніше, що вже перестало бути власним «Я», — прокинеться Велика таємниця» [4: 38].

Французький філософ-постструктураліст Ролан Барт прослідковуючи історію виникнення поняття «смерть автора», наголошує, що *трактування літературного твору кожен раз шукають в особистості письменника, який його написав*. Р. Барт вказує, що *при цьому прийнято стверджувати, що крізь більш-менш прозору алегоричність авторського вимислу нам сповідається голос однієї і тієї ж людини — автора*. Прослідковуючи розвиток інтерпретацій поняття «смерть автора», Ролан Барт розповідає про філософські погляди Малларме, який вважав, що активним суб'єктом художнього твору є не автор, а мова [1: 385].

Теорії С. Малларме залишаються цікавими та актуальними і сьогодні. Вивченню його естетичних засад та поглядів на літературу присвячено, наприклад, дисертацію Я.С. Лінкової «Символ в поезії Стефана Малларме». Автор дисертації вказує на трактування в концепції Малларме: *ідеї гри з текстом, яка робить читача активним учасником багаторазового новотворення тексту, який, звільняючись з-під диктату автора, починає жити власним життям* [9: 125], наголошуючи при цьому, що *символістська смерть дійсно являється необхідним атрибутом процесу написання твору, але при цьому (очевидний парадокс поглядів Малларме) піднятися до рівня об'єктивного буття поет може лише в тексті, точно так як текст стає «надгробком», який символізує його безсмертя* [9: 126]

Ідеї розмиття, зникнення автора як суб'єкта розвивав Валері, який, на думку Ролана Барта, багато в чому пом'якшив ідеї Малларме, але постійно *піддавав автора сумнівам та насмішкам, підкреслюючи суто мовний, «незапланований», «ненавмисний» характер його діяльності і вважав, що пошук будь-яких зв'язків літератури з духовним життям її творців — не більше чим забобон* [1: 386].

Поняття «смерть автора» також пов'язують із процесом проникнення в теорію літератури основних постулатів психоаналізу. У першу чергу потрібно

вказати на зумовлене дослідженнями психоаналітиків ХХ століття децентралізоване бачення людської особистості. Як сказав Ж. Дерріда: *« я не говорив, що не існує центру, я вважаю, що центр є функцією, і ця функція є абсолютно необхідною, як абсолютно необхідним є і суб'єкт... я не руйную суб'єкта, я його розширюю...»*[5: 637–638].

Видатні вчені-психоаналітики (З. Фрейд, К. Юнг, Ж. Лакан, Ж. Дерріда) в процесі вивчення людської особистості встановили факт неоднорідності та різнорівневої структури людського «Я», яке складається з різноманітних, часто протидіючих елементів.

Наприклад, Зігмунд Фрейд деструктуризував людську особистість, ділячи її на три рівня (Воно, Я, Над-Я), які постійно знаходяться у взаємодії та навіть у боротьбі: *«Індивід для нас – психічне «Воно», невпізнане і несвідоме, на якому поверхнево знаходиться «Я», не чітко відокремлене від «Воно». «Я» репрезентує те, що можна назвати розумом і обачністю. «Воно», навпаки, містить пристрасті... «Над-Я» – це не просто залишки перших виборів об'єкта, вироблених «Воно», «Над-Я» має і значення енергійного утворення реакцій проти них. Його ставлення до «Я» не вичерпується нагадуванням – таким (як батько) ти повинен бути, але включає і заборону: таким (як батько) ти не маєш права, ти не можеш робити все, що робить він. Чим сильнішим був Едіпів комплекс, чим швидше відбулося його витіснення, тим суворіше «Над-Я» буде пізніше панувати над «Я» як совість, або як несвідоме почуття провини.»* [13: 185–186].

Як бачимо, особистість людини, за З. Фрейдом, є утворенням неоднорідним, складним, яке має різні рівні, котрі не завжди знаходяться у взаємодії, а можуть навіть вступати в антагоністичні відносини. А якщо така складна, нестійка та розчленована структура людської особистості виступає творцем тексту, то її дуже складно виявити та правильно відтворити.

Отже, аналізуючи трактування феномену авторської особистості в художньому тексті в різні епохи та різними вченими, ми прийшли до висновку, що прагнення витіснити вивчення авторської особистості в творі на периферію текстознавчих досліджень пов'язано з різними факторами. По-перше, це посилення уваги вчених до суто лінгвістичних аспектів дослідження тексту, внаслідок чого головною та визначальною в творі вважалася його форма, мовні особливості твору. По-друге, це дослідження вчених у сфері герменевтики, які передбачали аналіз тексту у форматі «герменевтичного трикутника» автор – текст – читач, та вказували на те, що трактування художнього твору є процес співтворчості автора та читача, тому особистість автора уже перестає бути домінуючою. Третім фактором виявилися дослідження вчених-психоаналітиків, спрямовані на деструктуризацію, «розщеплення» людської особистості. Усі ці явища спричинили виникнення в літературознавстві терміна «смерть автора» як ідеї самостійності тексту, при чому текст розглядається як самодостатній процес змістотворення. Саме в понятті «смерть автора», ставлення до якого в літературознавстві далеко не однозначне, ми бачимо загальну тенденцію сучасної філологічної науки до розгляду тексту як словесно-образного конструкту, що здатний поширюватися в просторі й часі, нести інформацію, випромінювати емоційно-експресивну енергію,

виступати як самодостатня цілісність [10: 11], [11: 162]. Саме таке бачення дасть можливість у перспективі подальших текстознавчих досліджень розглядати текст не як об'єкт, як активний суб'єкт психологічного та емоційного впливу — і використовувати відповідні методи і прийому аналізу тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барт Р.** Избранные работы : Семиотика. Поэтика. / Р. Барт. — М., 1994 — 400 с.
2. **Гадамер Г.-Г.** Истина і метод / Г.-Г. Гадамер — К. : Юніверс. 2000. — Т. 1. — 464 с.
3. **Гессе Г.** Письма по кругу / Г. Гессе. — М., 1987. — 400 с. 4. **Гессе Г.** Сиддхартха / Г. Гессе / Перевод: Б.Д. Прозоровская. — Челябинск : «Урал LTD». — 1997. — 192 с.
5. **Деррида Ж.** О грамматологии / Ж. Деррида — М. : Ad Marginem, 2000. — 511 с.
6. **Зборовська Н.В.** Психоаналіз і літературознавство : [Посібник] / Н.В. Зборовська. — К. : «Академвидав», 2003. — 392 с. 7. **Кант И.** Сочинения / И. Кант — В 6 т. — М., 1965—1966. 8. **Кузнецов В.Г.** Герменевтика и гуманитарное познание / В.Г. Кузнецов — М. : Изд-во Московского ун-та, 1991. — 192 с. 9. **Линкова Я.С.** Символ в поэзии Стефана Малларме : Дис...канд. філол. наук: 10.01.03. — М. : 2006. — 146 с. 10. **Мойсієнко А.К.** Мова як світ світів : поетика текстових структур / А.К. Мойсієнко. — Умань : Редакційно-видавничий центр «Софія», 2008. — 280 с. 11. **Мойсієнко А.К.** Слово в апперцепційній системі поетичного тексту : декодування Шевченкового вірша : [монографія] / А.К. Мойсієнко. — К. : Сталь, 2006. — 304 с. 12. **Рикер П.** Конфликт интерпретаций / П. Рикер. — М. : Канон-Пресс-Ц, — Кучково Поле, 2002. — 624 с. 13. **Фрейд З.** «Яи Оно» // Хрестоматия по истории психологи / под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. — М. : Изд-во МГУ, 1980. 14. **Фрейд З.** Достоевский и отцеубийство / З. Фрейд // Художник и фантазирование. — М., 1995. — 506 с. 15. **Хайдеггер М.** Бытие и время / М. Хайдеггер. — М. : Ad Marginem, 1997 — 451 с. 16. **Шлейермахер Ф.** О разных методах перевода / Ф. Шлейермахер // Вестник Московского университета. — Сер. 9. — № 2. — 2000. — С. 127—145. 17. **Интернет** ресурс — режим доступу : <http://filosofia.com.ua/shpori-po-flosof-chastina-2/48-germenevtika.html>. 18. **Интернет** ресурс — режим доступу : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Сублимация_\(психология\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Сублимация_(психология)). 19. **Интернет** ресурс — режим доступу : http://velikanov.ru/philosophy/smert'_avtora.asp.